

ТЕМА 10. ПЕНІТЕНЦІАРНІ АСПЕКТИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ВІКТИМОЛОГІЇ

План:

1. Поняття віктимологічного аспекту в місцях позбавлення волі
2. Жертва злочину в місцях позбавлення волі та її роль у системі віктимологічних детермінант протиправної поведінки
3. Формування віктимологічного потенціалу та основні профілактичні напрями його нейтралізації в місцях позбавлення волі

1. Поняття віктимологічного аспекту в місцях позбавлення волі

У процесі дослідження складових ланок одного з важливих елементів причинного комплексу злочинної поведінки, а також відповідаючи на питання: чому вчиняються злочини в кримінально-виконавчих установах України, неможливо, на наш погляд, не приділити певної уваги віктимологічним аспектам, що мають місце в системі виконання кримінальних покарань. Без урахування місця та ролі потерпілих під час вчинення злочину, пояснення етіології (природи) злочину в КВУ було б неповним, що обмежувало б можливості запобіжної діяльності серед засуджених. Жертва злочину органічно вписується в механізм як “зворотна сторона медалі” події злочину в КВУ, що не завжди береться до уваги персоналом у місцях позбавлення волі.

На наш погляд, ставлення до жертви повинно розглядатися з двох позицій: по-перше, – з позиції соціально-правового захисту її законних прав і інтересів; по-друге, – з науково-дослідницьких позицій кримінології, як криміногенний чинник, що входить у структуру детермінант та механізму злочинної поведінки.

Таким чином, слід докорінно змінити погляд на жертву злочину в КВУ як на другорядний чинник системи детермінант злочинності, проблема поглибленого вивчення якого повинна розглядатися в теоретичному та практичному напрямках.

Ще в минулому столітті виник громадський рух захисту жертв злочинів, який започаткував розроблення міжнародних стандартів та рекомендацій в галузі соціальної політики даного напрямку. В 1973 році була проведена конференція щодо компенсації збитків жертвам насильницьких злочинів, дещо пізніше, в 1985 році, прийнята ООН Декларація основних принципів правосуддя щодо жертв злочинів та зловживань владою. А 22 лютого 1990 року в Англії була проголошена “Хартія жертв злочинів”. З того часу 22 лютого вважається Міжнародним днем підтримки жертв злочинів за ініціативою юристів-кримінологів, психологів, психіатрів, адвокатів та журналістів, яка була членом Європейського форуму підтримки жертв злочинів та учасником багатьох міжнародних конференцій. На думку представника російської асоціації, доктора юридичних наук, професора В. Квашиса, підтримки з боку держави асоціація не одержує, а утримується на ентузіазмі десятка фахівців та невеликій допомозі з боку спонсорів. І це у той час, коли в багатьох державах підтримка жертв злочинів входить до державної політики. В Америці, наприклад, у складі міністерства юстиції створено департамент допомоги жертвам злочинів. Наприклад, “Закон про права жертв” американського штату Пенсільванія, в якому серед неповного переліку їх прав є такі, як:

- участь у найбільш важливих процедурних діях розслідування та суду;

- внесення пропозицій щодо розміру та форм відшкодування збитків, у тому числі й одержаної компенсації;
- одержання повідомлення тюремної адміністрації з приводу звільнення злочинця, його переведення в іншу тюрму, а в разі його втечі – миттєвого повідомлення¹.

Таким чином, питання відносно жертв злочинів повинні вирішуватися так, щоб держава не була при цьому стороннім спостерігачем, а зміст приказки: “спасіння утопаючих – справа рук самих утопаючих” не повинен поширюватися на жертв злочинів.

Проблема соціально-правового захисту жертв злочинності в місцях позбавлення волі потребує спеціального розгляду та вивчення на всіх рівнях і напрямках, як правовому, економічному, виховному та ін.

Розгляд даного феномена з кримінологічної позиції, як у багатьох випадках криміногенного фактора, є основним питанням даної теми в межах кримінологічної науки.

Злочинність у КВУ, як складне соціальне явище, що перебуває в багатогранній системі мікросоціальних взаємодій, потребує сукупного вивчення зв'язку: злочин – злочинець – злочинність. Відповідно до кримінологічної концепції злочин, – це результат взаємодії особистості та середовища. Тому ситуація вчинення злочину як важливий компонент причинного комплексу потребує досконального вивчення, під час розвитку якої найбільший інтерес серед її учасників викликають ті, які стали об'єктами злочинного посягання – потерпілі.

Таким чином, серед осіб, які фігурують у події злочину, саме потерпілий перебуває в безпосередніх стосунках зі злочинцем. А саме тому він вимагає особливої уваги як об'єкт захисту та важливий учасник даної ситуації.

Найперша спроба системних досліджень проблеми потерпілого була зроблена у 1948 році, що став роком заснування віктимології як окремого наукового напрямку. В той час вийшла у світ монографія відомого американського кримінолога Ганса фон Гентінга “Злочинець та його жертва”², в якій була обґрунтована теоретична значущість та практична користь віктимології, у тому числі в місцях позбавлення волі. Перевага даного ним обґрунтування перед іншими (у той час) теоріями соціальних взаємозв'язків була очевидна, тому основні положення його роботи стали теоретичною базою для майбутніх досліджень відносин “злочинець – жертва”. У даній роботі автор привернув увагу до потерпілого як до фактора виникнення злочину, а також висунув ідею розуміння злочинності як відносин між носіями злочинності, які спричиняють шкоду, та їх жертвами. Завдяки відокремленню таких типів відносин, з'являється можливість не тільки аналізувати злочини, що виникли, а й робити прогноз відносно осіб, які в майбутньому можуть стати злочинцями, а також більш спрямовано

¹ Див.: Руднев Один раз из жизни потерпевших от преступлений // Известия. – 1994. – 22 февр.

² Див.: Курс советской криминологии / Под ред. В.М Кудрявцева и др. – М., 1985. – С. 169; Канн УЭАД. Преступность и криминология в современной Японии / Пер. с япон. О.А. Белявский / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой. – М.: Прогресс, 1989. – С. 63–67.

аналізувати стан латентної злочинності (дані висновки цілком поширюються на аналогічні проблеми в місцях позбавлення волі).

На противагу Гентінгу, який розглядав віктимологію як галузь кримінології, румунський вчений Б. Мендельсон вважає віктимологію окремою наукою. Він підходить до поняття віктимології розширено, вважаючи її об'єктом не тільки жертви злочину, а й потерпілих від нещасного випадку, стихійного лиха тощо, що також може мати місце в місцях позбавлення волі. Сама ідея щодо ролі жертви в механізмі вчинення злочинів існує в правових літературних та інших документальних пам'ятниках світової культури³. Таким чином, у поняття жертви були включені, крім жертв злочинів, жертви низки соціальних та природних явищ, і тому деякі вчені розрізняють віктимологію в широкому та вузькому розумінні. Відносно віктимології в широкому розумінні існує думка, що вона має право на самостійність як науковий напрям, оскільки, об'єднуючи вивчення двох видів жертв, вона повинна вивчати й особливості, тільки їй притаманні закономірності, а не бути “додатком” до кримінології. Віктимологія ж у вузькому розумінні слова – кримінальна віктимологія – вивчає жертву злочину⁴.

Більшість зарубіжних учених (фон Хентінг, Елленбергер, Манн Гейм, Вольфганг, Гассер та ін.) вважають віктимологію у вузькому розумінні слова галуззю кримінології і термін “віктимологія” використовується ними для визначення саме цього кримінального аспекту, тобто мається на увазі вивчення тільки жертв злочинів⁵. Указані питання стали предметом розгляду на засіданнях Міжнародного віктимологічного наукового товариства в Мюнстері, (ФРН), де було проведено з 1973 по 1989 рік чотири міжнародних симпозіума⁶.

Нині віктимологічні дослідження мають тенденцію до розвитку в багатьох країнах світу. Однак значимість даного матеріалу для віктимологічної теорії неоднозначна. Виникнення та розвиток такого нового напрямку в науці – процес тривалий. Сьогодні він ще не завершений, тому немає достатньої ясності в теоретичних основах та головних напрямках віктимологічних досліджень, у тому числі в місцях позбавлення волі.

Названі проблеми стали досліджувати в колишньому СРСР із середини 60-х років, коли й почалося становлення та розвиток віктимології як відгалуження кримінології. Хоча предмет віктимології охоплюється предметом кримінології, однак вона має свої специфічні теоретико-пізнавальні функції та завдання прикладного характеру. Перші публікації даного напрямку належать Л.В. Франку⁷. Його стаття “Об изучении личности и поведении потерпевшего / нужна ли советская виктимология?” у збірнику: “Вопросы уголовного права, уголовного процесса и криминологии” (1966

³ Див.: Франк Л.В. Исторический обзор // Виктимология и виктимность. – Душанбе, 1972.

⁴ Див.: Курс советской криминологии. – М., 1985. – С. 169.

⁵ Див.: Ривман Д.В. О некоторых понятиях криминальной виктимологии // Виктимологические пробл. борьбы с преступностью. – Иркутск, 1982. – С. 15–24.

⁶ Див.: Канн УДАЭ. Преступность и криминология в современной Японии. – М., 1989. – С. 63–67.

⁷ Див.: Курс советской криминологии / Под ред. В.Н. Кудрявцева и др. – М., 1985. – С. 169.

рік) зацікавила та викликала жвавий відгук на сторінках періодичної преси таких вчених, як П.С. Дагеля “Вина потерпевшего в уголовном праве” // Сов. юстиция. – 1967. – № 6, Н.Ф. Кузнецовой “Уголовное значение вины потерпевшего” // Сов. юстиция. – 1967. – № 7, які внесли свою частку в розвиток позиції нового наукового напрямку⁸.

Таким чином, піонерами досліджень вказаного напрямку є Л.В. Франк, П.С. Дагель, С.С. Остроумов, В.І. Полубинський, Д.В. Рівман. У 80-х роках з’явилися роботи Г.В. Антонова-Романовського, А.А. Лютова, В.С. Мінської, В. Зубкової. Усі автори дотримуються думки щодо віктимології як науки про потерпілих від злочину. Буквальний переклад даного терміна означає вчення про жертву⁹.

Таким чином, кримінальна віктимологія вивчає злочинну поведінку під кутом зору обумовленості її якостями потерпілого від злочину (як особистими, так і рольовими), взаємовідносинами зі злочинцем та характером його поведінки.

Матеріали досліджень та дані кримінальної статистики дозволяють дійти висновку, що багато зі злочинів певною мірою обумовлені поведінкою самих потерпілих. За даними вибіркового дослідження ролі поведінки потерпілого в генезисі злочинів проти особистості, 29 % злочинів були або спровоковані негативними діями потерпілого, або вчинені за його допомогою¹⁰.

Однак цей висновок не може бути використаний для того, щоб вважати потерпілих винуватцями в тому, що вони стали жертвами злочинів. У злочинах винні ті, хто їх вчиняє, за що вони й притягуються до кримінальної відповідальності (хоча міра її нерідко визначається з урахуванням того, яке значення для заподіяння злочину мала поведінка потерпілого). Крім того, виявлені при дослідженнях факти мають значення для розробки особливих засобів попередження злочинності, спрямованих на запобігання таких форм негативної поведінки людини, які можуть мати провокуючий характер для іншої особи та бути водночас небезпечними для неї самої. Саме такі випадки характерні щодо пояснення природи злочинів проти особи, які мають місце серед засуджених до позбавлення волі в КВУ.

Тому конкретні запобіжні засоби залежно від об’єкта впливу можуть бути розділені умовно на два види. Один з них – це засоби, які повинні бути спрямовані на те, щоб не допустити “рецидиву” провокаційної поведінки з боку засуджених, які вже були потерпілими у зв’язку із власними негативними діями. Другі використовуються для того, щоб виявити потенційних жертв – осіб із числа засуджених, поведінка яких може викликати конфліктні криміногенно-віктимологічні ситуації, що об’єктивно переростають у злочин.

Такий підхід дослідження цієї проблеми передбачає не тільки вивчення потерпілих (або потенційних жертв) серед засуджених, що

⁸ Див.: Там само. – С. 393.

⁹ Див.: Казанцев В.И. Виктимологические аспекты управления // Сов. государство и право. – 1992. – № 1. – С. 35.

¹⁰ Див.: Минская В.С. Криминологическое и уголовно-правовое значение поведение потерпевших // Вопр. борьбы с преступностью: Сборник. – М., 1972. – Вып. 16. – С. 16.

характеризуються негативно, роль яких у генезисі злочину була криміногенною. Він передбачає вивчення і тих жертв (або потенційних жертв), які стали такими, або можуть стати через позитивні з точки зору моралі та права їх соціальний статус чи поведінку (службового чи громадського становища) та обов'язків.

Віктимологічний чинник, на наш погляд, вивчає ці явища в комплексі на трьох рівнях, які співвідносяться між собою як: злочин у КВУ (одиничне); злочинність у системі (особливе) та загальна злочинність (загальне).

Щодо першого рівня, то потерпілий тут вивчається на індивідуальному рівні як суб'єкт, який своєю поведінкою може вплинути на виникнення наміру в засудженого вчинити рецидив злочину під час відбування покарання, а також на механізм його вчинення.

Другий рівень – це вивчення сукупності жертв унаслідок спричинення їм шкоди, заподіяної злочинцями в межах рецидиву злочинів, що мають місце в місцях позбавлення волі.

Третій рівень – це вивчення сукупності жертв та спричиненої їм шкоди злочинами в обсязі усієї рецидивної та загальної злочинності в Україні.

На наш погляд, ці питання в місцях позбавлення волі мають вивчатися в рамках “пенітенціарної віктимології” на двох перших рівнях як специфічний кримінологічний фактор. Цей аспект вивчення необхідний для визначення реальних наслідків злочинності на усіх рівнях. Кінцевою метою вивчення жертв злочинів у місцях позбавлення волі є підвищення ефективності запобігання конкретним злочинам та злочинності загалом серед засуджених шляхом заподіяння безпосередньо стосовно потерпілих, а також потенційних жертв, індивідуально-профілактичних засобів та заходів правового виховання, орієнтованих як на вірогідних жертв, так і потенціальних злочинців у КВУ.

Таким чином, пенітенціарна віктимологія як науковий напрям у межах пенітенціарної кримінології та запобіжної діяльності в місцях позбавлення волі вивчає:

а) жертву злочину в КВУ на трьох рівнях – 1) індивідуальному (окреме); 2) сукупність жертв у конкретній КВУ (особливе); 3) сукупність жертв усієї системи виконання кримінальних покарань (загальне);

б) злочинну поведінку в місцях позбавлення волі, під кутом зору її обумовленості якостями жертви злочину та взаємостосунками зі злочинцем;

в) віктимологічний потенціал в КВУ, його роль у системі детермінант злочинності в місцях позбавлення волі та механізмі злочинної поведінки;

г) організаційно-правові засади, тактичні та методичні підходи щодо проведення віктимологічної профілактики в КВУ.

2. Жертва злочину в місцях позбавлення волі та її роль у системі віктимологічних детермінант протиправної поведінки

Визначальним теоретичним положенням віктимології є поняття жертви, її співвідношення з кримінально-правовим та кримінально-

процесуальним поняттям потерпілого. Це поняття підкреслює коло проблем віктимологічного характеру.

Сьогодні у кримінологічній літературі не існує єдиного погляду на це питання.

Перша позиція – це широке визначення поняття жертви, де вона виступає не тільки як основний об'єкт вивчення, а і як один з головних інструментів дослідження злочинів, злочинців та злочинності. З цієї причини жертва для віктимології – це будь-яка окрема людина, або певна спільнота людей в будь-якій формі їх інтеграції, яким злочинними діями прямо чи опосередковано завдано моральної, фізичної чи матеріальної шкоди. Таким визначенням охоплюються і потерпілі у вузькому кримінально-процесуальному розумінні, і латентні жертви, виявлені шляхом опитування, та ін.¹¹. Близькою до цієї є позиція П.С. Дагеля, який до потерпілих відносить крім осіб, які постраждали безпосередньо від злочину, і юридичних осіб¹².

Інша група дослідників, до якої належить і А.Н. Красиков, ґрунтуючись на нормах матеріального права, відносить до потерпілих тільки окремих осіб, які постраждали безпосередньо від злочинів¹³. Д.В. Рівман визначає поняття потерпілого, як фізичну особу, якій безпосередньо злочином завдано шкоди¹⁴.

На нашу думку, перша позиція більше підходить для визначення віктимологічного поняття жертви.

Тому об'єктом теоретичного аналізу для розробки віктимологічного напрямку профілактики злочинів можуть стати будь-які людські спільноти, якщо шкода їм заподіяна саме як спільноті й це могло бути усвідомлено злочинцем¹⁵.

Дана позиція дає змогу визначити в місцях позбавлення волі більш широке коло потерпілих від злочинів (практично від усіх), які були вчинені в КВУ, оскільки вони певною мірою заподіяли шкоди як конкретним фізичним особам, так і юридичним особам, якими є установи з виконання покарань, у тому числі й спільноті, яка там працює, а також контингенту, що відбуває покарання. Водночас друга позиція значно обмежує визначення кола потерпілих лише до конкретних фізичних осіб. Такий підхід, на нашу думку, відкидає значну частину об'єктів, як виявлення віктимних жертв, так і засобів щодо віктимологічного напрямку профілактики цих видів злочинів.

Особливий інтерес для віктимологічних досліджень у місцях позбавлення волі становлять “винуваті” жертви. Це – поняття, похідне від поняття термінологічно неадекватно визначеного “виною потерпілого”. Термін “вина потерпілого” є умовним, саме ж поняття, що воно означає, – це одне з основних положень, ідей даного наукового напрямку. В юридичній

¹¹ Див.: *Остороумов С.С., Франк Л.В.* О виктимологии и виктимности // Сов. государство и право. – 1976. – № 4. – С. 67; *Франк Л.В.* Указ. раб. – С. 85; *Коновалов В.П.* Виктимизация и ее статистическое выражение. – Душанбе, 1978. – С. 18.

¹² Див.: *Дагель П.С.* Потерпевший в советском уголовном праве. – Владивосток, 1974. – С. 17–20.

¹³ Див.: *Красиков А.Н.* Сущность и значение согласия в советском уголовном праве. – Саратов, 1976. – С. 40–42.

¹⁴ Див.: *Ривман Д.В.* Виктимологические факторы и профилактика преступлений. – Л., 1975. – С. 8.

¹⁵ Див.: *Кондаков Д.В.* Логический словарь-справочник. – М., 1975. – С. 409.

літературі проблема вини потерпілого, як і проблема його відповідальності, досліджувалася давно¹⁶. Однак достатньо досконало її стали вивчати лише у зв'язку із зародженням та розвитком віктимологічного напрямку щодо вивчення причин злочинності. В.Н. Кудрявцев писав, що “Наявність вини потерпілого значно звужує межі кримінальної відповідальності суб'єкта злочину, тому що неправомірна поведінка потерпілого являє собою той випадковий фактор, на запобігання якого не може бути розрахована більшість правил поведінки людей”¹⁷.

Дійсно, наявність причинно пов'язаної зі злочином негативної поведінки потерпілого в КВУ є одним із факторів, що суттєво впливають на психологічний механізм вчинення злочину. Але неможливо ототожнювати неправильну поведінку з виною, оскільки це поняття, які не збігаються. Про “вину потерпілого” як віктимологічну проблему писали Л.В. Франк, П.С. Дагель, Н.Ф. Кузнецова. Однак чіткого висновку щодо цього поняття та його змісту не було зроблено. Стосовно визначення поняття поведінки потерпілого, яка сприяла вчиненню злочину у сфері його інтересів, можна користуватися терміном “негативна поведінка потерпілого”, оскільки він адекватно відображає сутність такої поведінки як одного із взаємодіючих компонентів перед злочинною ситуацією.

На даний аспект боротьби зі злочинністю в КВУ слід звернути увагу в тому напрямі, що виходячи із положення про можливість держави в особі кримінально-виконавчої системи, її підрозділів, вона має право вимагати від потерпілих або потенційних жертв, які створюють криміногенні ситуації (шляхом спокуси, провокування злочинних дій), такої поведінки, яка б застерігала й саму імовірну жертву викликати протиправну реакцію з боку інших осіб відносно себе.

Тому, на наш погляд, слід погодитися з позицією Ганса фон Гентінга та Еленберга, які ставили перед віктимологією ціль розвитку практики самозахисту та відповідної терапії проти кримінального рецидиву, для досягнення якої необхідно, головним чином, досліджувати особистість жертви (потенційної жертви), наявність у неї віктимних характеристик¹⁸. Звідси походить специфічне для віктимології поняття і, відповідно до нього, й терміни “віктимність” та “віктимізація”.

Віктимність – це сукупність властивостей особистості та соціального статусу потерпілого. На думку Л.Б. Франка, віктимність – це підвищена спроможність через низку суб'єктивних та об'єктивних обставин перетворюватися в “мішень” для злочинних посягань¹⁹.

У нашому розумінні віктимність у середовищі засуджених являє собою спеціальний предмет вивчення та розкриття основного питання “пенітенціарної віктимології”, а саме, унаслідок яких причин і завдяки яким

¹⁶ Див.: Антимов Б.С. Значение вины потерпевшего при гражданском правонарушении. – М., 1950. – С. 39–40.

¹⁷ Див.: Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. – М., 1960. – С. 224–227.

¹⁸ Див.: Валицкая В.И., Минская В.С. О некоторых исследованиях в буржуазной криминологии вопроса о значении поведения потерпевшего в генезисе преступления (обзор исследований) // Науч. информ. по вопр. борьбы с преступностью. – М., 1971. – Вып. 27. – С. 106.

¹⁹ Див.: Там само. – С. 108–109.

умовам певні особи стають жертвами злочинів (як засуджені, так і представники адміністрації та інші особи), у той час як інших ця небезпека минає. Фатальна певною мірою властивість окремих осіб ставати жертвою злочинів у будь-якій формі може бути зведена нанівець професійними профілактичними діями і наданням потенційній жертві допомоги, яка може вибрати оптимальний варіант поведінки. Саме таке завдання повинно стояти перед суб'єктами запобіжної діяльності в КВУ.

Аналіз трьох понять, які підлягають віктимологічному вивченню в місцях позбавлення волі: 1) злочинець – жертва; 2) потенційна жертва; 3) специфічні стосунки між злочинцем та жертвою, показав, що два з них свідчать про важливість для генезису злочину не стільки особистості, скільки взаємодії, що передбачає порівняльний аналіз поведінки двох осіб – злочинця та жертви.

Порівняння поведінки потерпілого та злочинця з моральними й правовими нормами, що діють під час виконання кримінальних покарань, показав існування певних складнощів, які полягають у тому, що поведінка цих осіб не однотипна стосовно характеру, а щодо спрямованості навіть полярно протилежна. Загальним, що дає змогу зіставити дані предмети вивчення, є особистість, у структурі якої важливе місце посідає її моральна характеристика, що виступає критерієм людської цінності. У зв'язку із цим, стосовно засуджених доцільно вживати поняття “віктимність потерпілого”, різновидом якої є “віктимогенна деформація особистості”, яка в певних випадках може зіставлятися з моральною деформацією особистості засудженого-злочинця.

Поняття професійної віктимності не охоплюється особистою характеристикою як комплексом стабільних типових властивостей людини. Даний різновид віктимності в літературі визначається як “безособова” властивість, обумовлена виконанням деяких соціальних функцій²⁰. Саме наявність професійної віктимності в діяльності інституту виконання кримінальних покарань, його структур, посадових осіб утворює специфічні стосунки, під час яких складаються обставини, що сприяють учиненню різних видів злочинів, у тому числі й тих, що не пов'язані з посяганням на особистість (втечі тощо).

На нашу думку, віктимність у КВУ є не окремо взята особиста властивість, якість засудженого чи іншої особи (ці компоненти є складовими), а характеристика: 1) поведінки окремої особи (коли індивід у певних ситуаціях своїми діями ставить себе в небезпечне становище жертви злочину); 2) діяльності кримінально-виконавчої системи (її підрозділів та посадових осіб), як специфічної спільноти людей, об'єднаних однією ціллю та завданням щодо боротьби зі злочинністю у КВУ. Віктимними є лише ті дії, які відрізняються від соціально-правомірної поведінки підвищеною імовірністю учинення злочину саме відносно названих представників цих специфічних відносин.

²⁰ Див.: Курс советской криминологии / И.И. Карпец, В.Н. Кудрявцев и др. – М., 1986. – С. 178.

Морально негативне в поведінці окремої особи в КВУ є тією точкою відліку, з якої починається вияв інтересу пенітенціарного кримінолога до потерпілого, як під час блокування негативної діяльності в секторі дії передзлочинної конкретної конфліктної ситуації, так і під час безпосередніх дій припинення правопорушення. На наш погляд, під час вивчення індивідуальної злочинної поведінки імовірний потерпілий становить інтерес для майбутнього злочинця в тій мірі, в якій його поведінка вписується в подію злочину і несе в собі заряд криміногенності. Але вирішальним слід вважати все-таки те, що навіть під час самої активної з боку потерпілого провокації злочину, його учинення можливе лише за наявності антисоціальної орієнтованості особистості злочинця (що є характерним у таких випадках для засуджених з антисоціальною спрямованістю в поведінці). Тут можливо визначити тенденцію до зворотно-пропорційної залежності у взаємодії: на скільки більш значна негативна роль поведінки потерпілого у виникненні злочину, на стільки менш інтенсивною є антисоціальна орієнтація особистості злочинця серед засуджених.

Саме під час вчинення засудженими злочинів проти особи така залежність виступає більш чітко, оскільки у психологічному механізмі їх заподіяння великого значення набувають емоції засудженого-злочинця, які часом зростають до стадії афекту. Поведінка потерпілого не може призвести до вчинення іншою особою злочину, оскільки соціальні регуляції у людини здебільшого є визначальними в порівнянні з усіма іншими²¹, тому зовнішній вплив та внутрішнє переживання людини, перш ніж знайти свій вираз у поведінці, усвідомлюється суб'єктом злочину. Саме тому він несе відповідальність за свій злочин. Але соціальна оцінка злочину передбачає й обов'язкову об'єктивну оцінку щодо моральних позицій поведінки потерпілого особливо в ситуації, яка суттєво вплинула на реалізацію внутрішньої готовності злочинця учинити злочин.

Таким чином, віктимність у КВУ не слід визначати однозначно. Це комплексне поняття щодо потерпілого, яке містить у собі чинники різного порядку. Сюди входить і статична особиста характеристика потерпілого, яка має комплекс стабільних типових властивостей особи засудженого (передусім із негативною поведінкою). Крім цього, це є динамічний прояв властивостей особи в антисоціальній поведінці потерпілого, яка сприяла злочину. Водночас можлива негативна поведінка особи, в якій виявилися зовнішньо її типові властивості особи засудженого, але вона спровокувала вчинення злочину в умовах, які мають свої складнощі у відповідному середовищі, з урахуванням місця та часу. І, нарешті, віктимність, що визначається фактором наявності в особи певного соціального, у тому числі неформального, статусу або виконанням соціальних ролей, а саме ті моменти, що стосуються віктимності інституту виконання покарань, його складових ланок та спільноти його працівників. Даний аспект вивчення жертви має своє втілення в такому понятті, як віктимізація. Цей термін

²¹ Див.: Петрушенко В.А. Принцип обратной связи. – М., 1967. – С. 157.

вживається, як правило, у сполученні з різними додатковими характеристиками, що окреслюють межі конкретного більш вузького поняття чи явища.

Тому необхідно відрізнити віктимізацію на індивідуальному рівні від конкретного злочину та віктимізацію на статистичному рівні від злочинності²², а також тієї її частини, що існує в місцях позбавлення волі.

На нашу думку, слід погодитись із обґрунтованим у кримінологічній літературі поглядом на те, що до важливих показників злочинності повинні включатися всі сукупні наслідки, які настали в разі злочинних дій за певний період. У зв'язку з цим, у характеристиці злочинності в КВУ слід визначити таку важливу ознаку, як віктимізація від злочинності під час відбування покарань, маючи на увазі те, що дана віктимізація від злочинності в КВУ – це не тільки соціальні наслідки, реальний сукупний результат як сукупність кількісних та якісних характеристик потерпілих. Віктимізація в КВУ – це складова частина поняття детермінант злочинності в місцях ув'язнення, а також віктимальні її наслідки і процес перетворення в жертву злочину конкретної особи (засудженого чи співробітника КВУ) або певної спільноти людей (установи виконання покарань, її підрозділів тощо). Тому віктимізацію від злочинності в місцях позбавлення волі слід розглядати як сукупність різнохарактерних типів процесів становлення жертвами злочинів, якими можуть виступати представники певних контингентів засуджених або працівників КВУ чи інших осіб.

Значення характеристики даних процесів поряд з даними про злочинність у КВУ дозволяє майже точно прогнозувати можливість вчинення злочинів та визначення об'єктів профілактики. Особливо цілеспрямовано слід працювати в напрямі прогнозування і профілактики над таким віктимологічним об'єктом, як так звана “рецидивна жертва” в місцях позбавлення волі.

Таким чином, поняття “жертва злочину в місцях позбавлення волі” є визначальним теоретичним положенням пенітенціарної віктимології, яке співвідноситься з кримінально-правовим, кримінологічним та кримінально-процесуальним поняттями, перебуває в безпосередньому зв'язку зі злочинцем та відіграє роль кримінологічно значущого (суттєвого) фактора в причинному комплексі та механізмі вчинення злочину. Отже, жертви злочинів КВУ можуть класифікуватися за ознаками:

- а) соціально-демографічного характеру та соціального статусу;
- б) соціально-правової характеристики (тобто властивості виступати “мішенню” для злочинця, або неспроможності суттєво протистояти злочинним посяганням).

Відповідно до класифікації жертв злочинів у КВУ за соціально-демографічними ознаками та соціальним статусом, серед них можна виділити такі:

²² Див.: Курс советской криминологии / Под заг. ред. В.Н. Кудрявцева и др. – М., 1985. – С. 181.

- на особистому (фізичному) рівні – особа потерпілого, засудженого; особа працівників КВУ, особа потерпілого іншого громадянина;

- на рівні соціальної спільноти – інтегрована спільнота працівників – частина, служба, відділ; КВУ як юридична особа і як спільнота людей; кримінально-виконавча система загалом.

Стосовно класифікації жертв злочинів у КВУ за соціально-правовими ознаками можливе визначення:

а) офіційно визнаних жертв (їх входження в офіційну статистику та звітність; відносно неї має місце соціально-правова реакція щодо захисту її прав та здійснення профілактичних засобів), тут виділяються – потерпілі вперше та “рецидивна жертва”;

б) латентної жертви злочину та її різновиди, коли:

- жертва сама утримує в тайні злочинні дії відносно неї;

- не може довести до офіційних органів указаних злочинних дій;

- наявність жертви приховується відповідними посадовими особами.

Класифікація жертв злочинів у КВУ за ознакою віктимності, як спроможності сприяння злочинним діям, тобто наявності “віктимогенної деформації”, може мати місце на 1) особистісному (фізичному) рівні, що передбачає сукупність якостей особи та її соціального статусу (статична характеристика якостей потерпілого та динамічна – рольова характеристика під час взаємодії); вона може бути як позитивною, так і негативною; 2) на соціальному рівні, де можна зазначити ознаки: “професійної віктимності”, безособової віктимності; віктимності як властивості, обумовленої виконанням соціальних функцій, що утворює специфічні стосунки, які сприяють злочинній поведінці у КВУ.

Сукупність названих властивостей потерпілих становить певну базу формування “віктимологічного потенціалу” в місцях позбавлення волі.

3. Формування віктимологічного потенціалу та основні профілактичні напрями його нейтралізації в місцях позбавлення волі

Умовне виділення віктимологічного напрямку як автономного, хоча й мало вивченого (особливо в середовищі засуджених), дозволяє розширити уявлення щодо причинного комплексу та кримінологічних механізмів учинення злочинів у КВУ: визначити певні резерви та можливості стосовно профілактичних засобів боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями під час відбування кримінальних покарань. Такий підхід не суперечить зв'язку віктимологічного напрямку з кримінологічною теорією попередження злочинності та практикою цієї діяльності (у тому числі у КВУ). Він також дає змогу збагатити арсенал запобіжних заходів новими можливостями в напрямі виробки захисних ресурсів, як з боку конкретних потерпілих (потенційних жертв), так і з боку специфічної спільноти людей (кримінально-виконавчої системи, її установ, підрозділів та посадових осіб).

Тому дослідження та вивчення процесу попередження злочинності у КВУ слід здійснювати, як пише Л.Ф. Франк, – під кутом зору вивчення “... індивідуальної та масової” віктимізації²³.

Питаннями віктимології і віктимологічної профілактики та розробкою (на основі наукових досліджень) деяких рекомендацій для органів міліції займалися такі вчені, як Л.В. Франк, В.С. Мінська, Д.В. Рівман, В.І. Полубинський та інші, а перші спроби усвідомлення деяких проблем становлення віктимологічної профілактики в місцях позбавлення волі започатковані такими авторами, як О.М. Джужа та Є.А. Цибуля в 1987 році²⁴.

На наш погляд, слід погодитись із названими авторами щодо розуміння основних напрямів досліджень, які були визначені директором Інституту проблем злочинності Польщі Б. Холистом в його виступі на IX Міжнародному кримінологічному конгресі (у вересні 1983 року у Відні) стосовно віктимології (загальної криміногенної) її етіології, вивчення основних етапів віктимологічного процесу. Дані дослідження повинні бути зосереджені на:

- 1) стані індивідуальної та групової віктимності;
- 2) процесі віктимізації;
- 3) віктимологічній стимуляції;
- 4) функціональному механізмі співвідношення: жертва – винуватець злочину.

Тільки після одержання вказаних даних, на думку Б. Холиста, можна розглядати віктимологічну профілактику, що є одним з елементів загальної системи засобів попередження злочинів²⁵.

У вищеназваній роботі О.М. Джужа та Є.А. Цибуля розглядають не звичайну жертву злочину, а жертву, яка перебуває у стосунках зі злочинцем, що регулюються кримінально-виконавчим правом. Автори виділяють із загальної кримінологічної віктимології специфічний її аспект – “виправно-трудова віктимологія” (кримінально-виконавчу). Це визначення не конкурує із кримінальною віктимологією, а лише відображає специфічну спрямованість досліджень даного напрямку.

На думку авторів, усі вищеназвані етапи або елементи віктимологічного явища охоплюються поняттям віктимологічного потенціалу, що являє собою таку систему властивостей індивіда, групи, яка становить небезпеку учинення злочинних дій²⁶, і з цим можна погодитись.

Немає, на нашу думку, заперечень стосовно того, що під час аналізу віктимологічного потенціалу необхідно враховувати властивості особи засудженого, на підставі яких він формується, а саме:

- а) біологічні;

²³ Франк Л.В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии. – Душанбе. – С. 977.

²⁴ Див.: Джужа А.Н., Цибуля Е.А. Проблемы становления виктимологической профилактики в ИТУ (в помощь работникам ИТУ). – К., 1987. – С. 15.

²⁵ Див.: Ходист Б. Факторы, формирующие виктимность // Вопр. борьбы с преступностью. – М., 1984. – Вып. 41. – С. 73.

²⁶ Див.: Джужа О.М., Цибуля Е.А. Вказ. праця. – С. 6

б) психологічні;

в) властивості особистості, які вона придбала у соціальній сфері відносин (економічного, соціально-правового, культурного та виховного характеру)²⁷.

Крім цього, віктимологічний потенціал формується не тільки на підставі властивостей особистості, але й у зв'язку з іншими факторами, наприклад, ситуації, під час якої учиняється злочин, характер поведінки жертви, безвідповідальність та непокарання за свої протиправні вчинки.

Аналіз матеріалу стосовно названої проблеми може виявити певні залежності, відносини, елементи поведінки, характеристики особистості потерпілих, які повторюються та не були нейтральними і в процесі вчинення злочину. Як зазначає О.М. Джужа, у багатьох зі злочинів демонструється значний вклад потерпілого в те, що з ним трапилось, що злочин став як результат дії кари – злочинця та потерпілого. Однак слід мати на увазі, з віктимологічних позицій потерпілий – це особа, яка постраждала від злочину, незалежно від того, визначена вона формально такою чи ні²⁸. Віктимологію перш за все цікавить не формально-логічне поняття потерпілого, а його дійсна роль у механізмі злочину.

З'ясування закономірностей “прояву” раніше не виявлених (потайних) негативних кримінологічних факторів у КВУ, пов'язаних із віктимологічними аспектами, має як наукове, так і практичне значення. Отже, виникає проблема “латентної жертви” в місцях позбавлення волі. Дослідження, проведені О.М. Джужею та Є.А. Цибулею щодо латентної жертви в КВУ, свідчать про те, з яких причин жертви злочинів серед категорії засуджених віддавали перевагу тому, щоб залишатися латентними. Цей вибір з їх боку був визначений на ґрунті таких підстав, як:

- небажання налагоджувати стосунки з представниками КВУ – 14,3 %;
- малозначність спричиненої фізичної, матеріальної, моральної шкоди – 20,1 %;
- страх перед посягателем – 25,7 %;
- зневір'я в спроможність адміністрації КВУ щодо розкриття посягання – 20,7 %;
- дружні стосунки з посягателем – 9,5 %;
- небажання компрометувати себе – 14,2 %;
- усвідомлення долі своєї вини щодо вчиненого посягання – 5,4 %;
- почуття небезпеки, що розслідування уможливить розкриття вчинку (злочину), учиненого раніше потерпілим – 2,3 %, тощо²⁹.

Вищевикладене, на нашу думку, свідчить про те, що в низці випадків проблема латентної жертви у КВУ виникає завдяки невмінню представників адміністрації будувати свої взаємостосунки з різними представниками контингенту засуджених (35 %).

²⁷ Див.: Там само. – С. 7.

²⁸ Див.: Там само. – С. 9.

²⁹ Див.: Там само. – С. 9–10.

Іншими причинами даного явища, на думку авторів, є те, що адміністрація КВУ поки що неспроможна належною мірою захистити від посягань негативної частини контингенту тих засуджених, які встали на шлях виправлення, тому 25,7 % відчують страх перед розправою з боку названих осіб³⁰. Крім цього, існує низький рівень соціально-правової та моральної свідомості засуджених, певною мірою викривлення та деформованість життєвої позиції і уявлень щодо поняття соціальних цінностей.

Таким чином, звернення до віктимологічних чинників у КВУ під час організації запобіжної діяльності змінює та значно доповнює погляди в напрямі об'єктів та обставин, які підлягають профілактичному впливу. Потерпілий (чи потерпілі) визначається не тільки як пасивний елемент у злочинному комплексі причин та умов, але і як певне джерело збуджуючих та провокуючих злочинця дій і обставин. Тому підвищення самозахисту від злочинів окремої особи (як засудженого, так і працівника КВУ загалом), системи та її структурних елементів (спільності, групи людей) і зменшення їх віктимності (тобто імовірності стати жертвами), безперечно, дозволяє стримувати, а в окремих випадках викорінювати злочинні прояви під час відбування покарань.

На нашу думку, можна погодитися з окремими думками деяких авторів щодо визначення об'єктів віктимологічної профілактики, якими вважаються особи, які, з огляду на їх поведінку чи сукупність особистих характеристик, з найбільшою імовірністю можуть стати жертвами злочинів, оскільки в багатьох випадках здійсненню злочинного наміру сприяють особисті якості потерпілого, його поведінка та взаємовідносини зі злочинцем. Тому під час розробки профілактичних засобів не можуть залишатися осторонь питання зменшення віктимної схильності окремих осіб. Вони потребують профілактичного впливу не менше ніж потенційні правопорушники. Відомо, що чим менше буде людей, спроможних за тих чи інших особистих якостей та характеру поведінки ставати жертвами, тим менше буде й злочинів³¹, – зазначає В.І. Полубинський.

Але, на наш погляд, з урахуванням віктимологічних ситуацій в місцях позбавлення волі слід підходити більш широко до цієї проблеми, і вбачати жертвами серед злочинців не тільки окремо взятих осіб, а й недоліки та вразливість системи КВУ (специфічної спільноти людей). Саме у цій сфері діяльності слід викривати значну частину віктимогенних факторів та вести боротьбу з ними.

На нашу думку, вивчення віктимологічного фактора в місцях позбавлення волі стосовно його ролі в причинному комплексі злочинності в КВУ повинно починатися з визначення причин і умов формування та наявності віктимологічного потенціалу як на фізичному рівні, так і на рівні діяльності юридичних осіб (тобто кримінально-виконавчої системи, її

³⁰ Див.: Там само. – С. 10.

³¹ Див.: Полубинский В.И. Криминогенная виктимология, что это такое? – М.: Знание, 1977. – С. 49.

підрозділів та специфічної спільноти людей, об'єднаних єдиними завданнями).

Таким чином, на фізичному рівні необхідно розглядати особистість потерпілого від злочину в КВУ, її структуру, класифікацію, властивості та типологію; місце та роль у причинному комплексі й механізмі злочинної поведінки. При цьому слід застосовувати диференційований підхід стосовно таких її видів, як:

- а) особистість потерпілого-засудженого;
- б) особистість потерпілого-працівника органів виконання покарань (атестованого, вільнонайманого);
- в) особистість потерпілого-іншого громадянина.

Стосовно особистості потерпілого-засудженого, то можна погодитись із такими авторами, як О.М. Джужа та Є.А. Цибуля в тому, що жертвами злочинних посягань у КВУ здебільшого стають засуджені з негативною спрямованістю. Цей чинник залежить від психічних рис засудженого, рівня його загальної структури, а також становлення на шлях виправлення та позитивної поведінки, яка значно зменшує імовірність небезпеки негативного впливу з боку середовища правопорушників та потрапляння його до категорії жертв³².

З метою виявлення потерпілих серед засуджених у місцях позбавлення волі та потенційних жертв існують різні підходи щодо вивчення їх структури, класифікації та типології. Наприклад, вказані вище автори вважають зручною так звану класифікацію розподілу щодо поведінки жертв на агресивних, активних, ініціативних, пасивних, некритичних, нейтральних.

Відповідно до цієї класифікації, на нашу думку, необхідно вести картковий облік потерпілих вищеназаних категорій засуджених³³. Серед названих у даній класифікації осіб потерпілих характеризується категорія ініціативних, як потенційно вразливих, громадська діяльність яких зобов'язує їх до різних видів ризикованих утручань та дій: активістів, бригадирів та осіб, які позитивно діють у небезпечній ситуації, хоча це утручання не викликане формальними обов'язками³⁴.

Типовими в КВУ випадками, що сприяють формуванню віктимологічного потенціалу стосовно особи засудженого, є такі, коли особа видає себе за "авторитета", але не є ним насправді³⁵, або не заплатила картковий борг³⁶, дала злодійську клятву і не стримала обіцянки³⁷. Особливу поширеність у КВУ має явище, коли засуджені крадуть у сокамерників або потайно з'їдають передачу – "крисятник"³⁸. У КВУ також поширена так звана помста за образу, що була спричинена відносно засудженого, який вчиняє протиправні дії насильницького характеру. Стосовно пасивних

³² Див.: Джужа О.М., Цибуля Є.А. Вказ. праця. – С. 17.

³³ Див.: Там само. – С. 21.

³⁴ Див.: Там само. – С. 22–23.

³⁵ Див.: Вакунин Ю.А. Словарь жаргонных слов и выражений. – Омск, 1979. – С. 33.

³⁶ Див.: Там само. – С. 78, 82, 86.

³⁷ Див.: Там само. – С. 91, 93, 99, 101.

³⁸ Див.: Там само. – С. 186.

жертв, то є приклади, коли засуджені грають у карти на життя небажаної для угруповання людини – “поставить на кон”³⁹. До кола активних жертв потрапляють і ті, хто виявляє активність у підтримці порядку в КВУ.

Особливу увагу повинні привертати засуджені, які мають певні відхилення від біологічної норми: хворі на алкоголізм та наркоманію, які завжди намагаються входити в недозволені зв'язки та стосунки, пов'язані із здобуттям спиртного та наркотиків. До цього контингенту засуджених належать також “психопатичні особливості збудженого кола”, що легко провокують на відповідну реакцію з боку певної категорії злочинців своєю вибухливістю, гнівом та агресивною поведінкою, категорія “гальмівних психопатів”, яким властива боязливість, образливість, нерішучість, які також нерідко виступають у ролі жертви (“латентної жертви”). “Істеричні психопати” своїм позерством, прагненням звернути на себе увагу також викликають певну негативну реакцію з боку засуджених і можуть стати жертвою. “Нестійкі психопатичні особливості” під час ухилення від праці, обов'язків можуть викликати негативну реакцію, у тому числі й фізичного характеру. Засуджені з “паранойяльними вадами” (обмеженістю інтелекту, заниженою спроможністю до психічного регулювання, самовпевненістю), сутяги та ревнивці є також потенційними “кандидатами в жертви”. “Шизоїдні” психопати, які мають ідею переслідування, та “мозаїчні”, які мають великі труднощі в адаптації, можуть створювати конфліктні ситуації, під час яких стають жертвами. Категорія “сексуальних психопатичних особистостей” серед засуджених, реакції яких мають украй різноманітний характер – від вибухливих, агресивних дій до істеричних проявів та реакцій за типом “зміщеного афекту”, які через свої особистості можуть утворювати умови, які поглиблюють дезадаптацію та сприяють виникненню навколо себе конфліктних ситуацій.

Названі категорії засуджених певною мірою мають свій вплив на стан віктимності у КВУ та становлять певну частку віктимогенного потенціалу. Тому осіб, які мають суттєві в криміногенному плані вади, слід вивчати як на соціальному, так і на медико-біологічному рівні. З урахуванням цих факторів слід організовувати та проводити запобіжну діяльність.

Потерпілими від злочинів серед працівників адміністрації КВУ можуть стати як атестовані працівники, так і вільнонаймані. З боку цієї категорії потерпілих мають місце характерні порушення стосунків із засудженими на різних підставах, від дрібних порушень морально-етичних норм до порушення кримінального закону. Наприклад, дії, пов'язані зі вступом у недозволені зв'язки із засудженими (з проносом заборонених для використання засудженим предметів). У даному разі їх іменують у зоні: цивільних працівників, які виконують доручення засуджених, контролерів, представників атестованого складу тощо⁴⁰. Саме така категорія, що втягнута в протиправні дії, являє собою “потенційну” жертву з боку негативної частини засуджених. Крім названих, можуть бути відхилення, пов'язані

³⁹ Див.: Там само. – С. 279.

⁴⁰ Див.: Вакунин Ю.А. Вказ. праця. – С. 75.

з неправомірною поведінкою працівників (погрози, образи, у тому числі фізичного характеру, приниження людської гідності тощо).

Таке масове соціальне відхилення, як недозволені зв'язки із засудженими з боку працівників у КВУ, підвищує рівень їх активності, тобто спроможності ставати “мішенню” для злочинних посягань з боку засуджених у ситуаціях, коли обіцяні доручення засуджених не були виконані цими працівниками.

Найбільш типовими обставинами, за яких працівники КВУ стають потерпілими, є: недостатня професійна підготовка, невміння поводити себе в конкретній (у тому числі екстремальній) ситуації, орієнтуватися в складній обстановці, недооцінка небезпеки злочинних посягань, недостатня правова та оперативна підготовка, низький культурний та моральний рівень.

Таким чином, на особистісному рівні під час аналізу віктимологічного потенціалу необхідно враховувати властивості особи, на ґрунті яких вона формується, тобто: 1) біологічні властивості; 2) відсутність захисних механізмів; 3) властивості, які людина придбала в процесі специфічних соціальних стосунків; 4) властивості, що формуються під впливом економічного та правового становища особи та дії субкультури, що панує в цих місцях, тощо.

Важливе значення у визначенні віктимологічного потенціалу та його нейтралізації має рівень професійної підготовки персоналу КВУ. Особисті та професійні якості працівників зазвичай перебувають у прямому зв'язку та залежності від тих ситуацій, під час яких працівники стають жертвами злочинів. Відомо, що знущання, образи, некваліфіковані дії персоналу можуть бути приводами до масового заворушення засуджених, непокори, безладдя на всіх рівнях стосунків, а також дій, що дезорганізують роботу КВУ, та інших злочинів, за яких працівники КВУ чи її підрозділу стають жертвами через своє службове становище і поведінку.

Таким чином, основними напрямками щодо нейтралізації віктимологічного потенціалу КВУ можна визначити:

а) дослідження та вивчення особистих якостей потерпілих (потенціальних) від злочинів, тобто віктимність на особистісному соціально-психологічному рівні;

б) дослідження поведінки потерпілих у різних найбільш типових ситуаціях, які належать до різних видів злочинів у відповідності з їх динамічним стереотипом;

в) дослідження взаємовідносин між потерпілим та злочинцем у тій мірі, в якій вони визначають характер та динаміку кримінальних подій, у тому числі й вибір жертви, вибір способу вчинення злочинів;

г) вивчення безпосередньо ситуацій, в яких реалізуються особисті якості як потерпілих, так і злочинців⁴¹.

Загальні напрями віктимологічної профілактики у КВУ полягають у: 1) максимальному використанні захисних можливостей потенційних жертв, що

⁴¹ Див.: Джужа О.М., Цибуля Є.А. Вказ. праця. – С. 19.

може бути досягнуто за рахунок організації як правових, так і виховних засобів; повинні бути враховані головні моменти надання допомоги, починаючи з того моменту, коли вони стають “кандидатами” в жертви; 2) навчанні засуджених та працівників КВУ вмiло розпізнавати небезпечні ситуації; 3) правовому навчанні та вихованні засуджених, знанні законодавства про необхідну оборону, готовності протистояти злочинцю, активно допомагати адміністрації КВУ щодо недопущення вчинення злочинів та їх готувань; 4) якісному збільшенні можливостей протидії нападам та нейтралізації злочинців за рахунок забезпечення засобами захисту, у тому числі технічними; 5) певній переорієнтації уваги крім злочинця ще й на “потерпілого”, поповненні дієвих засобів як у напрямі інформативних можливостей, так і вжитті заходів профілактичного характеру.

Така робота “від потенційного потерпілого до злочинця” дозволяє в низці випадків, у тому числі відносно злочинів проти особи, більш ефективно виявляти чинники розвитку даних дій і своєчасно реагувати на них.

Отже, віктимологічний фактор у КВУ в певній мірі є складовим елементом кримінологічного фактору загалом та частиною криміногенного комплексу, приводить в дію механізм злочинної поведінки в місцях позбавлення волі.

У даному разі взаємодія злочинця та його жертви в конфліктних ситуаціях, що мають місце в КВУ, може умовно розглядатися таким чином:

а) з одного боку, – діють об’єктивні причини й умови та виявляються суб’єктивні криміногенні властивості і якості особи злочинця, які забезпечуються процесом злочинної детермінації, становлять злочинний причинний комплекс і формують криміногенний потенціал, що генетично впливає на поведінку особи злочинця та регуляцію його поведінки;

б) з іншого боку, – діють об’єктивні віктимологічні причини та умови, що детермінують суб’єктивні віктимогенні якості та властивості, які забезпечують процес віктимізації, створюють саму категорію віктимності та формують віктимологічний потенціал, що безпосередньо впливає на поведінку жертви злочину, регуляцію її поведінки в конкретній ситуації.

Таким чином, віктимологічний потенціал доповнює криміногенний потенціал злочинця і ситуації, в якій він діє, що полегшує можливість злочинцю вчинити злочин, а залежно від ролі жертви, регуляції її поведінки (позитивної, негативної, нейтральної) певною мірою залежать і наслідки злочину.

Тому під час визначення питання: “чому вчиняється злочин у КВУ?” слід брати до уваги вищерозглянутий віктимологічний фактор, його місце і роль у криміногенній системі детермінант та вплив на стан злочинності в місцях позбавлення волі. Під час організації запобіжної діяльності, її складової частини спеціально-кримінологічного запобігання необхідно приділяти увагу нейтралізації об’єктивних і суб’єктивних факторів криміногенно-віктимогенного характеру та зниженню рівня віктимізації,

стану віктимності, завдяки чому можна досягнути зменшення рівня віктимологічного потенціалу та збільшення захисних можливостей від злочинних посягань у місцях позбавлення волі, забезпечення безпеки особового складу та засуджених, підтримання законності та правопорядку в установах виконання покарань.

